

Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Гол. ред. В. Смолій, відп. ред. В. Даниленко, ред.-упоряд. В. Швидкий. — Випуск 24: Спеціальний: До 70-річчя від дня народження та 45-річчя науково-педагогічної діяльності професора Віктора Даниленка. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. — 611 с.

Ковальчук Іван (м. Житомир)

Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ivankov1905@rambler.ru
УДК 94(477.42) «1944»

«СМЕРШ ПРОТИВ БАНДЕРОВЦЕВ» АБО БОРОТЬБА РАДЯНСЬКИХ КОНТРРОЗВІДНИКІВ З УКРАЇНСЬКИМИ НАЦІОНАЛІСТАМИ НА ЖИТОМИРЩИНІ В 1944 РОЦІ

У статті розглядається боротьба контррозвідки СРСР «Смерш» з членами ОУН(Б) та УПА на території Житомирської області впродовж 1944 року. На основі широкої джерельної бази, встановлено, що основний удар «смершівці» нанесли по керівному складу Житомирського обласного проводу ОУН(Б). Це дозволило їм викрити структуру та розгромити основні низові осередки бандерівців. Лише зміна тактики та методів діяльності дозволила керівництву ОУН(Б) частково поновити кадрові втрати на Житомирщині та продовжити діяти і засвідчувати тут свою присутність до середини 1950-х років.

Ключові слова: Житомирщина, обласний провід, ОУН(Б), «Смерш», УПА.

Заголовок нашої статті дублює назву однієї із праць колишнього офіцера радянських органів державної безпеки і сучасного російського письменника та пропагандиста Анатолія Терещенка «СМЕРШ против бандеровцев. Война после войны» (Москва, 2013 рік) [1]. Дане видання у кращих традиціях радянської і сучасної російської великодержавницької історіографії у непривабливих чорних кольорах висвітлює історію зародження, становлення і діяльності в окупаційний і післяокупаційний періоди українських націоналістичних формувань іменованих «бандерівцями». На жаль, автор переважно зосередився на вибірковій фактографії, сконструював строкату мозаїку подій, але не проаналізував соціальні та політичні причини боротьби ОУН та УПА з радянською владою, яка загалом тривала до середини 1950-х рр. Також у своїх висновках дослідник возвеличує професіоналізм, самовіданність і безкомпромісність у боротьбі з ворогом співробітників радянської контррозвідки. Ми не беремо під сумнів значення вкладу в загальну перемогу над нацистськими окупантами радянської розвідки і контррозвідки, проте дії їхніх окремих співробітників по відношенню, зокрема, до українських

націоналістів перебували поза межами навіть радянської законності і нормативної бази. Також автор зазначеної книги якось «не врахував» того факту, що так звані «бандерівці» діяли на власній території й уособлювали певну частину українського суспільства і тому отримали легітимність на свої дії. А застосування насильницьких методів, що були реальністю воєнного часу зумовлені моральною деформацією і знеціненістю людського життя у період збройного протистояння.

Метою цієї статті є розгляд на прикладі окремо взятого регіону — Житомирської області боротьби органів контррозвідки «Смерш» із українським націоналістичним підпіллям.

Основним джерельним масивом нашого дослідження виступають архівно-кримінальні справи на керівників і членів ОУН(Б), які зберігаються у системі архівів управлінь Служби безпеки України. Також були використані окремі авторські публікації та документальні збірники.

Житомирська область була окупована німецькими військами у липні 1941 р. З того часу і продовж усього періоду нацистської окупації на території області діяли окремі члени та осередки обох ОУН. Найбільший масштаб їхньої присутності на Житомирщині зафіксований 1943 р., коли одночасно з активною агітаційно-пропагандистською діяльністю була розгорнута і військово-диверсійна, спрямована проти окупаційної влади та радянських підпільно-партизанських структур. З цього часу радянська пропаганда та агітація міцно закріпила за українським націоналістичним підпіллям термін «бандерівці».

Під час проведення Житомирсько-Бердичівської наступальної операції, що тривала з 24 грудня 1943 р. по 12 січня 1944 р., частини Червоної армії звільнили від нацистських окупаційних військ практично всю територію Житомирської області. Розпочалася її нова радянізація, повернення до попередніх суспільних стандартів і норм, що обов'язково включало у себе ідеологічне виховання радянського народу та очищення його від колабораціоністів, контрреволюційних елементів, шпигунів і диверсантів ворожих країн. Одним із органів, на який були покладені функції цього «очищення» у той час був «Смерш». «Смерш» (від скорочення рос. «Смерть шпионам!») — назва ряду окремих контррозвідувальних організацій в СРСР, створених упродовж квітня–травня 1943 р. і підпорядкованих найвищому партійному і радянському керівництву. Щодо «контрреволюційних і буржуазних» ОУН та УПА, то завданнями цього органу були відстеження їхньої діяльності, фіксація прихильних настроїв населення колишніх окупованих територій, найперше західних областей України та індивідуальна боротьба з їх керівництвом та організаційними осередками.

Під час наступу частин Червоної армії, 1 січня 1944 р. 7-м полком 24-тої стрілецької дивізії 18-тої армії Першого українського фронту, було

зайняте с. Половецьке Бердичівського району, де на той час зупинилася та ночувала диверсійна група УПА «Схід» на чолі з «Дорошем» (Миколою Ткаченком). Повстанці розраховували, що частини Червоної армії швидко пройдуть село, і вони опиняться у радянському тилу. Однак підрозділи 7-го полку зупинитися у Половецькому на постій. На горищі однієї із хат випадково було виявлено п'ять невідомих чоловіків. Як з'ясувалося згодом, ними були: провідник ОУН(Б) Житомирщини «Орлюк» (Володимир Куліш), ройовий «Гора» (Василь Завадовський), заступник ройового «Медик» (Яків Сац), «Варнава» (Степан Вернигора), «Роман» або «Ромка» (Ілля Романовський) [2, акр. 9, 24]. «Орлюк» запропонував іншим повстанцям видати себе за радянських партизанів. Сам він спочатку представився партизаном «Миколою Пахомовичем Орлюком». Однак невдовзі повстанців було викрито та заарештовано контррозвідкою «Смершем». Як далі розгорталися події достеменно невідомо, проте за довідкою слідчого управління «Смершу», «Орлюк» 2 січня 1944 р. «при спробі втечі з допиту, вбитий» [2, арк. 11].

Під час повторного обшуку у тому ж господарстві було виявлено присутність повстанських командирів «Дороша», «Марка» (В'ячеслав Загельський, не точно. — *І. К.*) та «Медового» (невстановлений упівець. — *І. К.*). Останні чинили впертий збройний спротив та, вбивши червоноармійця-автоматника, спробували вирватися із оточення. З трьох оточених прорватися вдалося тільки «Дорошу».

Наступного дня — 2 січня 1944 р. біля будинку, де відбувся бій «Дороша» із червоноармійцями, була затримана, доставлена у відділ контррозвідки «Смерш» тієї ж 18-тої армії та заарештована зв'язкова цієї диверсійної групи «Оксана», «Галя» — Ганна Вознюк [3, акр. 7]. Вона ще 1 січня пішла у розвідку до села Никонівка. У ході слідства Г. Вознюк свідчила, що членом ОУН(Б) стала восени 1943 р. і працювала зв'язковою в Житомирському обласному проводі бандерівців. Окрім спеціального паперу і місця передачі конвертів, місцеві оунівці використовували й паролі. Наприклад, зв'язківець мав сказати: «Чи можна у Вас купити соди?», на що мала слідувати відповідь: «Сода згоріла». Після цього називалося ще й кодове слово — «Київ», у відповідь — «Крути» [3, арк. 13]. Одним із методів боротьби «Смершу» та органів державної безпеки СРСР з українським націоналістичним підпіллям стало перевербування окремих оунівців та взамін на збережене життя використання їх як власних агентів. Це явно простежується на прикладі Г. Вознюк, тому що 18 березня 1944 р. слідство постановило: «Враховуючи недоцільність притягнення Вознюк до кримінальної відповідальності — слідство по справі припинити і звинувачену Вознюк Г. Г. з-під варті звільнити» [3, арк. 22–22 зв.].

Про знешкодження диверсійної групи УПА «Схід» через деякий час стало відомо на найвищому партійному рівні Радянської України. 5 лютого 1944 р. начальник політичного управління Першого українського фронту генерал-майор Сергій Шатилов надіслав розгорнутий аналітичний звіт на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Микити Хрущова під назвою «О враждебной антисоветской деятельности украинско-немецких националистов». У цьому документі, серед іншого йшлося й про таке: «Например, в селе Половецкое Житомирской области органами “СМЕРШ” была задержана вооруженная группа в составе 5 человек, которые назвали себя партизанами. Однако, при допросе задержанные сознались, что они являются членами ОУН и составляют боевую группу “УПА”, входящую в отряд “Дороша” (псевдоним). Группа была перебросена через линию фронта для подрывной деятельности в нашем тылу» [4, с. 152].

Контррозвідники «Смершу» 1-шої танкової армії Першого українського фронту 5 січня 1944 р. у с. Кіловка Попільнянського району заарештували місцевого жителя Миколу Держирука 1921 року народження. В ієрархії ОУН(Б) з серпня 1941 р. до грудня 1943 р. М. Держирук («Сокіл») пройшов шлях від рядового члена до керівника районного проводу, мобілізувався до боївки УПА, перебував на постійному зв'язку з обласними керівниками бандерівського підпілля. Особиста неприязнь до радянської системи найпевніше пояснюється тією життєвою обставиною, що його батька Петра Держирука, малограмотного селянина, рахівника колгоспу було репресовано — 2 грудня 1937 р. заарештовано, а 16 грудня 1937 р. за постановою трійки при УНКВС по Житомирській області — розстріляно [5, с. 573]. У групі ідейних оунівців, відібраних із осередків Житомирської області в березні 1942 р. М. Держирук був відправлений на спеціальні курси для керівного складу ОУН(Б). Самі курси тривали близько тижня [6, арк. 3, 12–12 зв., 38–38 зв., 45]. Вироком військового трибуналу 1-шої танкової армії від 13–14 квітня 1944 р. М. Держирука було засуджено до розстрілу [7, арк. 179–182].

Загалом, починаючи з 5 січня і до 3 березня 1944 р., смершівці 1-шої танкової армії заарештували і провели слідство стосовно 10 осіб. Їм вдалося вийти на ключових оунівських підпільників у Попільнянському районі. Це спричинило фактичний розгром мережі ОУН(Б) у вказаному районі.

Уже 18 січня 1944 р. у с. Никонівка Бердичівського району співробітниками «Смершу» заарештований командир партизанського штабу диверсійних дій (ПШДД) і диверсійної групи УПА «Схід» [8, с. 367], а з кінця жовтня 1943 р. і фактичний очільник всіх підрозділів УПА Житомирщини «Дорош» (М. Ткаченко) [9, арк. 160]. Через три дні після

арешту — 22 січня 1943 р., «Дороша» та матеріали слідства по ньому відправили у Москву до Головного управління контррозвідки Червоної армії «Смерш». Командир «Дорош», ймовірно, став першим високим керівником УПА, якого 1944 р. захопила радянська контррозвідка. Дане перевезення до Москви може свідчити про намагання використати його в агентурних цілях. Однак цього не відбулося. Після засудження до вищої міри покарання М. Ткаченка 20 травня 1944 р. було розстріляно. Згідно висновку Генеральної прокуратури Російської Федерації від 21 липня 1992 р., М. Ткаченка «визнано таким, що не підлягає реабілітації» [10].

Про долю групи УПА «Схід» згодом повідомляли інші заарештовані члени ОУН: «Эта сотня была наголову разбита войсками НКВД и ни один ее участник обратно не вернулся. Сам “Дорош” также бесследно исчез» [11, с. 709].

Головна команда і Головний військовий штаб УПА видали наказ від 6 листопада 1944 р. У його третьому розділі, під назвою «Призначення старшинських степенів поляглим на Полі Слави», вказувалося: «“Дорошу” надано звання хорунжого УПА з датою старшинства 30 січня 1944 р.» [12, с. 241].

28 січня 1944 р. у с. Новопіль Черняхівського району на горищі будинку місцевого жителя Опанаса Цимбалюка військовослужбовці «Смершу» затримали, а 30 січня — заарештували керівника Житомирського окружного проводу ОУН(Б) «Муху» (Миколу Мусія) [13, арк. 3–4]. Він народився на Львівщині 1916 р. у селянській родині, мав 3 класи освіти і працював шевцем. На Житомирщину М. Мусій прибув у липні 1941 р. як член похідної групи «Північ» бандерівської ОУН. Упродовж 1941–1943 рр. «Муха» працював у Пулинському районному проводі та організував Бердичівський окружний провід бандерівців і був відомий у середовищі оунівців як «Гедзь» і «Боратинський Коля» [13, арк. 71, 79–84]. Слідство над «Мухою» тривало майже півроку. У його ході було проведено велику кількість допитів самого підозрюваного, інших затриманих співучасників і свідків, очних ставок. 16 червня 1944 р. вироком військового трибуналу Першого українського фронту М. Мусія було засуджено до вищої міри покарання — розстрілу. Вирок був виконаний вже 19 червня [13, арк. 351 зв.–361].

На допитах у «Смерші» М. Мусій «щиросердно» розкрив відомі йому деталі діяльності і зв'язки націоналістичного руху Житомирщини. Можна припускати, що абсолютна більшість розвідників і зв'язкових, які у 1944 р. послуговувалися старими зв'язками, були захоплені радянськими спецорганами. За таких обставин командування воєнної округи «Тютюнник» змушене було міняти тактику повстанської діяльності на Житомирщині.

У селі Грушки Володарськ-Волинського району (нині — Хорошівський район) 1 лютого 1944 р. військовослужбовці Червоної армії у будинку Ганни Галич затримали невідому громадянку, яка виявилася «Нілою» — Оленою Зборовською — друкаркою, зв'язковою і заступницею керівника Пулинського або Північного окружного проводу ОУН(Б) «Сокола» (Володимира Харько). Вона була передана до відділу контррозвідки «Смерш» і вперше допитана 6 лютого, а 10 лютого — видано постанову на її арешт [13, арк. 224, 231]. Слідство відносно О. Зборовської було об'єднане в одне провадження зі справою М. Мусія. Вона народилася 1924 р. у Поліській області Білоруської РСР, здобула 9 класів освіти. Батька «Ніли», Панаса Зборовського у 1930 р. розкуркулили і вислали з рідного села, а 1939 р. він повернувся із заслання та оселився в Андрушівському районі Житомирської області, де працював на спиртзаводі. Членом бандерівської Організації О. Зборовська стала у березні 1942 р. Найактивніше в оунівському підпіллі вона працювала упродовж 1943 р., тоді ж стала і членом німецького контррозвідувального підрозділу «Зондерштаб-Р» — одного з «творинь» Абверу. Оунівці вступали до даної організації щонайменше з двох причин: по-перше, щоб мати змогу вільно пересуватись окупованою територією по їхніх документах і, по-друге, нацисти вели боротьбу з радянським підпіллям, що безперечно було на руку ОУН [13, арк. 224, 232, 292, 313–313 зв.]. Вироком військового трибуналу Першого українського фронту від 16 червня 1944 р. О. Зборовську було засудження до 10 років позбавлення волі у ВТТ [13, арк. 351 зв.].

8 лютого 1944 р. у Житомирі відділ контррозвідки «Смерш» 18 армії Першого українського фронту заарештував номінального заступника керівника Житомирської округи ОУН(Б) «Дуба» — Саву Дубенка. Він був лікарем за фахом, проживав у Києві і 1941 р. вступив до мельниківської ОУН, згодом приєднався до лав бандерівської організації. У Житомир С. Дубенко прибув приблизно 26 вересня 1943 р., влаштувався на роботу у міську поліклініку і був залучений «Мухою» до Житомирського окружного проводу. Однак реальної організаційно-пропагандистської діяльності по оунівській лінії «Дуб» не проводив. Вироком військового трибуналу військ НКВС Київської області 16 вересня 1944 р. С. Дубенка засуджено до розстрілу, який був виконаний 22 листопада 1944 р. [14, арк. 3, 74 зв., 108 зв., 161–163 зв., 165].

Також на початку лютого 1944 р. співробітники «Смершу» у Бердичеві заарештували очільника Бердичівського міського і районного проводів бандерівців Тимофія Шведа. Фактично, на той час, ці осередки уже не були чинними і не мали достатньої кількості членів. 1 червня 1944 р. вироком військового трибуналу військ НКВС Українського

округу Т. Швед був засуджений до розстрілу. Вирок виконано 21 серпня 1944 р. [15, арк. 3, 45 зв.–48 зв., 395, 523]. По цій же справі проходив Степан Моль, який вважався керівником господарчого відділу районного проводу та одночасно заступником Т. Шведа. С. Моль також був засуджений до вищої міри покарання і страчений у той же день, що і Т. Швед [15, арк. 395, 524].

Співробітники відділу контррозвідки «Смерш» 18 армії Першого українського фронту 10 лютого 1944 р. затримали на вулиці Житомира громадянку без документів, яка назвалася Зінаїдою Стрельцовою. У постанові на арешт і в протоколах перших допитів вказано, що справжнє ім'я цієї особи Наталія Павлівна Воронюк, українка, 1925 року народження, уродженка Києва із середньою освітою. Початково слідство інкримінувало їй членство в німецькій контррозвідувальній структурі «Зондерштаб-Р» і функції зв'язкової в ОУН та УПА. На Житомирщину вона прибула на початку лютого, попередньо отримавши завдання від керівника штабу воєнної округи «Тютюнник» хорунжого «Очеретенка» (Петра Гудзоватого), щоб дістатись села Никонівка Бердичівського району, знайти оунівця Олексія Басюка (на той час уже заарештований — *І. К.*) і через нього встановити зв'язок із «Дорошем» та безпосередньо від нього отримати інформацію про стан справ місцевих упівських формувань [9, арк. 1, 3, 9, 11]. Лише на допиті від 16 березня 1944 р. заарештована зізналася, що насправді вона є Ніною Слюсаренко, уродженкою села Жидівці Попільнянського району Житомирщини. У ході подальших допитів вона детально «висвітлила» майже все своє перебування в українському націоналістичному русі. Н. Слюсаренко була очільницею районної жіночої мережі на Попільнянщині під псевдонімом «Дубок», згодом — зв'язковою обласного проводу ОУН(Б) і штабу УПА «Схід» — «Наталкою» [16, арк. 10–11; 5, арк. 76 зв., 93]. Викором військового трибуналу Першого українського фронту від 8 червня 1944 р. Н. Слюсаренко була засуджена до 10 років каторжних робіт. Саме покарання вона відбувала до 25 жовтня 1953 р., але що до 4 квітня 1956 р. перебувала на спецпоселенні у Красноярському краї [9, арк. 189, 190, 194]. Доживши до поважного віку, пані Ніна уже в період незалежності України активно допомага українським дослідникам, надаючи інтерв'ю та спогади [17].

Кадровий член ОУН(Б) та зв'язкова боївки УПА Юлія Колесниченко («Оксана», «Конвалія») була затримана контррозвідниками 1-шої танкової армії Першого українського фронту 8 березня 1944 р. [16, арк. 2]. Вона, як і Н. Слюсаренко була уродженкою Попільнянського району та мала на той час лише 20 років. Стосовно Ю. Колесниченко можна припустити, що в неї були особисті мотиви не любити радянську владу, оскільки її батька Мефодія Колесниченка у 1937 р. безпідставно репре-

сували й засудили до 10 років позбавлення волі ВТТ [18, с. 569]. Під час слідства вона досить детально розкрила свою діяльність як члена ОУН та назвала велику кількість інших дійових осіб, місць їхнього перебування та ймовірних способів зв'язку з ними. Тому, врахувавши всю цінність такого інформатора і можливість підготовки власного агента, як і у випадку з Г. Вознюк й «виходячи з оперативної доцільності», 20 травня 1944 р. слідство постановило: «слідчу справу по звинуваченню Колесниченко Ю.М. припинити. Її з-під варті звільнити» [16, арк. 48].

Подальша активізація дій «Смершу» із «зачистки» територій тилу Червоної армії відбулася після ряду терактів українських націоналістів, вчинених над радянськими високопоставленими армійськими командирами. Так, наприклад, під обстріл «бандерівців» на Рівненщині потрапив кортеж самого шефа «Смершу» Віктора Абакумова. Сам головний радянський контррозвідник фізично не постраждав, проте було поранено його особистого ад'ютанта. 29 лютого 1944 р. на Рівненщині по дорозі у розташування 60-тої армії Першого українського фронту підрозділом УПА на чолі з «Енеєм» був смертельно поранений командувач цього ж фронту генерал армії Микола Ватутін. Варто додати, що самі упівці достеменно не знали, хто саме перебуває в автомобілі, який вони обстріляли.

Такі дії українських націоналістів викликали гнів і роздратування на найвищому політичному і військовому рівні СРСР. Тому було поставлене завдання якнайшвидше очистити тили фронту від «бандитів» і за потреби залучити до його виконання з'єднання і частини діючої Червоної армії. А. Терещенко зазначає, проте, не спираючись на якісь конкретні джерела, що широкомасштабна операція зі знищення залишків «бандерівського» підпілля на терені Київської, Житомирської і частково Рівненської областей була проведена у березні 1944 р. Її безпосередньо виконували одна кавалерійська дивізія, посилена 20 бронеавтомобілями і 8 танками [19, с. 172–173].

Загалом же А. Терещенко вказує, знову ж таки не надаючи документального підкріплення, що на початку 1944 р. відділи «Смершу» Першого українського фронту викрили низку підпільних оунівських організацій та заарештували до 150 їхніх членів [19, с. 173].

Отже, боротьба радянської контррозвідки «Смерш» із керівним складом оунівського підпілля Житомирщини у першій половині 1944 р. завдала бандерівській організації значних втрат. На початок 1944 р. Житомирський обласний, ряд окружних та районних проводів ОУН(Б) були викриті та обезголовлені. Лише з відходом далі на Західну Україну основних сил Червоної армії і після певної зміни тактики та методів діяльності, керівництво ОУН(Б) змогло частково поновити кадрові втрати

на Житомирщині. Це, у свою чергу, дозволило оунівським структурам діяти та засвідчувати свою присутність на території Житомирської області до середини 1950-х років.

Джерела та література

1. *Терещенко А.С.* СМЕРШ проти бандеровцев. Война после войны / А.С. Терещенко. — М.: Яуза; Эксмо, 2013. — 288 с.
2. Архів Управління Служби безпеки України в Рівненській області, ф. 5, спр. 18738, 502 арк.
3. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області, ф. 6, оп. 1, спр. 9521, 22 арк.
4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б) обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1943–1959. Кн. 1: 1943–1945 / [упоряд.: А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко]. — Київ; Торонто, 2002. — 597 с. — (Літопис УПА. Нова серія ; т. 4).
5. Реабілітовані історією Житомирська область: [у 7 кн.]. — Житомир: Полісся, 2006. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / [голов. редкол. : П.Т. Тронько (голова), заст. гол. О.П. Реєнт, С.А. Кокін та ін.]. Кн. 2 / [редкол. тому (голова М.А. Черненко, заступник голови В.М. Врублевський, Л.А. Копійченко та ін.]. — 2008. — 768 с.
6. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 5, спр. 67420, т. 1, 278 арк.
7. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 5, спр. 67420, т. 3, 318 арк.
8. *Вовк О.* Диверсійна група УПА «Схід» / О.Д. Вовк // Український визвольний рух. — Львів, 2012. — 36. 17. — С. 336–374.
9. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області, ф. 6, оп. 1, спр. 30121, 196 арк.
10. Відповідь Федеральної служби безпеки Російської Федерації на запит щодо з'ясування долі Ткаченка Миколи Михайловича [Електронний варіант]. — (Особистий архів автора).
11. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944–1945 / [упоряд.: О. Ішук, С. Кокін]. — Київ; Торонто, 2007. — 912 с. — (Літопис УПА. Нова серія ; т. 9).
12. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали / [упоряд.: С. Богонув, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич]. — Київ; Торонто, 2007. — 832 с. — (Літопис УПА. Нова серія ; т. 10).
13. Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області, ф. 5, оп. 2, спр. 54786, 373 арк.
14. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області, ф. 5, оп. 1, спр. 19778, 173 арк.
15. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області, ф. 5, оп. 1, спр. 4113, т. 1, 524 арк.
16. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області, ф. 5, оп. 1, спр. 13139, 49 арк.
17. У пошуках «Вояка». Як родина сотника УПА віднайшла його історію. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/04/10/149681/> (дата звернення: 02.04.2019).

18. Реабілітовані історією. Житомирська область: [у 7 кн.]. — Житомир: Полісся, 2006. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / [голов. редкол. : П.Т. Тронько (голова), заст. гол. О.П. Рєєнт, С.А. Кокін та ін. та ін.]. Кн. 3 / [редкол. тому (голова М.А. Чернеко, заступники голови В.М. Врублевський, Л.А. Копійченко та ін.]. — 2010. — 808 с.

19. Терещенко А.С. Чистилище СМЕРШа. Сталинские «волкодавы» / А.С. Терещенко. — М.: Яуза: Эксмо, 2011. — 384 с. — (Война и мы).

References

1. Tereshhenko, A. S. (2013). *SMERSh protiv banderovcev. Vojna posle vojni*. — Moscow: Jauza; Jeksmo. [in Russian].

2. Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Rivnenskkii oblasti, f. 5, spr. 18738, 502 ark. [Archive of the Security Service of Ukraine in Rivne Oblast, fund 5, file 18738, 502 sheets].

3. Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Zhytomyrskii oblasti, f. 6, op. 1, spr. 9521, 22 ark. [Archive of the Security Service of Ukraine in Zhytomyr Oblast, fund 6, description 1, file 9521, 22 sheets].

4. Kentii, A., Lozytskyi, V., Pavlenko I. (Comps.). (2002). *Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: informatsiini dokumenty TsK KP(b) obkomiv partii, NKVS-MVS, MDB-KDB 1943–1959. Part. 1: 1943–1945* (Vol. 4. Litopys UPA. Nova seriia). Kyiv; Toronto. [in Ukrainian].

5. Tronko P. T. (Ed.). (2008). *Reabilitovani istoriieiu Zhytomyrska oblast*. (Vols 1–7). (Vol 2). Zhytomyr: Polissia. (Naukovo-dokumentalna seriia knyh «Reabilitovani istoriieiu»: 27 vols). [in Ukrainian].

6. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, f. 5, spr. 67420, t. 1, 278 ark. [Sectoral State Archives of the Security Service of Ukraine, fund 5, file 67420, vol. 1, 278 sheets].

7. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, f. 5, spr. 67420, t. 3, 318 ark. [Sectoral State Archives of the Security Service of Ukraine, fund 5, file 67420, vol. 3, 318 sheets].

8. Vovk, O. (2012). Dyversiina hrupa UPA «Skhid». *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, (17), 336–374. [in Ukrainian].

9. Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Zhytomyrskii oblasti, f. 6, op. 1, spr. 30121, 196 ark. [Archive of the Security Service of Ukraine in Zhytomyr Oblast, fund 6, description 1, file 30121, 196 sheets].

10. Vidpovid Federalnoi sluzhby bezpeky Rosiiskoi Federatsii na zapyt shchodo ziasuvannia doli Tkachenka Mykoly Mykhailovycha [Elektronnyi variant]. — (Osobystyi arkhiv avtora). [The Federal Security Service's response to a request to find out Nikolai Mikhailovich Tkachenko's fate [Electronic version]. — (Author's personal archive)].

11. Ishchuk, O., Kokin, S. (Comps.). (2007). *Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytiv zaareshtovanykh radianskymy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA 1944–1945* (Vol. 9, Litopys UPA. Nova seriia). Kyiv; Toronto. [in Ukrainian].

12. Bohonuv, S., Danylenko, V., Kentii, A., Kokin, S., Lozytskyi, V., Posivnych, M. (Comps.). (2007). *Zhyttia i borotba henerala «Tarasa Chuprynyky» (1907–1950). Dokumenty i materialy*. (Vol. 10, Litopys UPA. Nova seriia). Kyiv; Toronto. [in Ukrainian].

13. Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti, f. 5, op. 2, spr. 54786, 373 ark. [Archive of the Department of Security Service of Ukraine in Lviv Oblast, fund 5, description 2, file 54786, 373 sheets].

14. Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Zhytomyrskii oblasti, f. 5, op. 1, spr. 19778, 173 ark. [Archive of the Security Service of Ukraine in Zhytomyr Oblast, fund 5, description 1, file 19778, 173 sheets].

15. Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Zhytomyrskii oblasti, f. 5, op. 1, spr. 4113, t. 1, 173 ark. [Archive of the Security Service of Ukraine in Zhytomyr Oblast, fund 5, description 1, file 4113, vol 1, 524 sheets].

16. Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Zhytomyrskii oblasti, f. 5, op. 1, spr. 13139, 49 ark. [Archive of the Security Service of Ukraine in Zhytomyr Oblast, fund 5, description 1, file 13139, 49 sheets].

17. U poshukakh «Voiaaka». Yak rodyna sotnyka UPA vidnaishla yoho istoriiu. Retrieved from <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/04/10/149681/> [in Ukrainian].

18. Tronko P. T. (Ed.). (2010). *Reabilitovani istoriieiu Zhytomyrska oblast*. (Vols 1–7). (Vol 3). Zhytomyr: Polissia. (Naukovo-dokumentalna serii knyha «Reabilitovani istoriieiu»: 27 vols). [in Ukrainian].

19. Tereshchenko, A. S. (2011) *Chistilishhe SMERSha. Stalinskie «volkodavy»*. Moscow: Yauza; Эksmo. [in Russian].

Kovalchuk Ivan (Zhytomyr)

Candidate of Historical Sciences (PhD in History),

Reader Department of History of Ukraine

Zhytomyr Ivan Franko State University

«SMERSH against Bandera fighters» or Soviet counterintelligence struggle with Ukrainian nationalists in Zhytomyr region in 1944

The article deals with the struggle of the USSR Counterintelligence Smersh with members of the OUN(B) and the UPA in the territory of the Zhytomyr region during 1944. On the basis of a wide source base, it was found that the main blow of the «Smersh» fighters was inflicted on the leadership of the Zhytomyr Region OUN(B), which, in fact, was their main task. In particular, there are a number of peoples who were arrested as the head of the regional movement — «Orluk» (Volodymyr Kulish); commander of the Dorosh «East» the sabotage group — Mykola Tkachenko; heads of a district movement number so called «Muha» — Mykola Musii, «Sokol» — Mykola Derzhiruk, Tymofiy Shved, and also such people connected with the fight: «Oksana» i. e. Anna Vozniuk; «Nile» i. e. Elena Zborovskaya, «Natalka» i. e. Nuno Slyusarenko as well as «Konvalya» — Yulia Kolesnichenko. Most of these individuals were sentenced to the highest sentence or to long prison terms. Some members of the OUN(B) were released from custody, «based on operational expediency», concerning them the investigation and they returned to their usual living conditions. This activity allowed the «Smersch» counterintelligence to expose the local OUN structure and defeat their main low roots.

After the German-Soviet front had left Western Ukraine and the concentration of military forces in Zhytomyr had been decreased, the situation for Ukrainian nationalists somewhat improved. The leadership of the OUN(B) in the second half of 1944 succeeded in changing the tactics and methods of activity, and major personnel losses were also partially restored. This allowed the leadership of the Bandera OUN to continue its activity and to confirm its presence in Zhytomyr region until the mid-1950s.

Key words: Zhytomyr region, regional center, OUN(B), «Smersh», UPA.

Ковальчук Иван (г. Житомир)

Кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины
Житомирского государственного университета имени Ивана Франко

«СМЕРШ против бандеровцев» или борьба советских контрразведчиков с украинскими националистами на Житомирщине в 1944 году

В статье рассматривается борьба контрразведки СССР «Смерш» с членами ОУН(Б) и УПА на территории Житомирской области на протяжении 1944 года. На основании обширного круга источников, установлено, что главный удар «смершовцы» нанесли по руководящему составу Житомирского областного провода ОУН(Б). Это позволило им вскрыть структуру и разгромить главные низовые ячейки бандеровцев. Только смена тактики и методов деятельности позволила руководству ОУН(Б) частично восстановить кадровые потери на Житомирщине, продолжить действовать и сохранять здесь свое присутствие к середине 1950-х годов.

Ключевые слова: Житомирщина, областной провод, ОУН(Б), «Смерш», УПА.